

Thomas Mann och Lübeck

Föredrag i Kristianstad den 5 oktober 2010 hos föreningen *Norden*

Sigurd Rothstein

Stockholm i december 1929. Det är dags att dela ut nobelpriset i litteratur. Professorn och litteraturkritikern Fredrik Böök håller tal till nobelpristagaren i samband med den högtidliga ceremonin för numera 81 år sedan. Böök skisserar i sitt anförande 1800-talets realistiska romankonst och han hänvisar till engelsmän som Dickens och Thackeray, fransmän som Balzac och Flaubert och även till ryssarna Gogol och Tolstoj. Böök konstaterar något orättvist att det från tysk sida inte gjorts någon motsvarande insats förrän en köpmansson från Lübeck framträdde med en roman som skulle göra honom berömd.

Bööks hyllningar är riktade till författaren Thomas Mann och gäller framför allt Thomas Manns monumentala och till omfånget stöldsäkra roman *Buddenbrooks. En familjs förfall*. Romanen skrevs under åren 1897 till 1900 och den publicerades år 1901. I sitt berömda verk, som med tiden skulle gå över bokhandelsdiskarna i över fyra miljoner exemplar, skildrar Thomas Mann en förnäm högborgerlig familjs historia i fyra generationer. Skådeplatsen är helt klart Lübeck, även om stadens namn aldrig nämns.

Berättelsen börjar 1835 och slutar cirka 40 år senare. Den tyska och europeiska samtidshistorien – Preussens krig mot Danmark 1864 och mot Frankrike 1870 – 1871 samt Tysklands enande – finns hela tiden med i bakgrunden, men bara där.

Det som intresserar Thomas Mann är den tidstypiska kontrasten mellan fäder och söner, mellan livsduglig borgerlig patricier och bohemisk konstnär. Hos Thomas Mann är patriciern en köpman som vet att väl förvalta sitt pund och sin firma genom att göra goda – och hederliga – affärer, en köpman som också är beredd att överta funktioner i stadens tjänst.

Familjen Buddenbrooks når en social höjdpunkt när en av dess medlemmar utses till ”senator” – kommunalråd skulle vi säga. Till den förnäme borgarens handlingsmaximer hör en plikttrogen och en självupppoffrande insats, ett idogt arbete. Det handlar inte minst om att hålla uppnådda sociala positioner. I den här världen är familjens döttrar till för att giftas bort på fördelaktiga ekonomiska och sociala villkor. Och på söners lott faller att bli upplärda till dugliga, flitiga och ansedda köpmän. Den enskilde är till syvende og sist bara en länk i en kedja av generationer.

Problematiken hos denna högborgerliga dynasti – familjen Buddenbrook – är i princip densamma som för alla dynastier i dikten och i verkligheten. Dynastins fortbestånd är alltid hotad och förr eller senare kommer den tid då den går under därför att en eller flera familjemedlemmar inte kan eller vill leva upp till ättens höga krav.

Det Thomas Mann skildrar i *Buddenbrooks* är en utvecklingsprocess som leder till en sådan undergång. Motivet ”undergång” anläggs ganska tidigt. På höjden av sin bana drabbas släktens huvudman – senatorn – av det man idag kallar utbrändhet. Han känner sig som en håglös skådespelare inför sin viktiga sociala roll och han, den hittills plikttrogne, börjar slarva med sitt arbete.

Thomas Mann är sin tids fånge när han betraktar undergången som ett biologiskt problem. Romanfigurerna som symboliserar förfallet är fysiskt ömtåliga och sjukliga. Borgarens motpart för Thomas Mann är konstnären. Den estetiskt präglade och bestämda människan blir i hans författarskap den bräcklige och finlemmade individen som ofta klarar sig dåligt i den brutala kampen för tillvaron.

Med sin roman om familjen Buddenbrooks förfall satte Thomas Mann den gamla ärevördiga hansastaden Lübeck på den litterära kartan. I Lübeck betraktades hans bok som en nyckelroman. Och självklart är den det. I Lübeck kom en ”Vem är det”-lista på personer som förekommer i romanen under annat namn att cirkulera.

Historien om familjen Mann i Lübeck inleds den 24 april år 1794. Då erhåller en Johann Siegmund Mann medborgarrätt i stan. Vid sin bortgång lämnar han en välmående spannmålsfirma och ett ståtligt hus

på Mengstrasse mittemot kyrkan i centrum i arv till sina efterlevande. Hans äldste son övertar ledningen av firman, blir Nederländernas konsul i stan och väljs in i stadens kommunfullmäktige. Thomas Manns far – Thomas Johann Heinrich Mann – fullföljer den redan etablerade familjetraditionen. Han blir köpman, chef för familjens handelshus, han blir konsul och han blir senator. Han gifter sig med en kvinna som i den lilla staden Lübeck har en närmast sensationell exotisk bakgrund. Hon heter Julia da Silva-Bruhns och är född i Brasilien. Paret får fem barn: Heinrich, Thomas, Julia, Carla och Viktor. Barnens öde är värt att begrunda: Heinrich Mann och Thomas Mann blir båda berömda författare medan systrarna Julia och Carla båda dör genom självmord.

Heinrich och Thomas Mann. De båda pojkarnas skoltid blir inte precis någon framgångssaga. Båda kommer att avbryta sina gymnasiestudier utan någon examen. Många år senare tar Heinrich Mann hämnd på skolan i allmänhet med den berömda romanen *Professor Unrat* som blir film under titeln *Der blaue Engel*.

Barnen i huset Mann växer upp i en ekonomiskt bekymmersfri tillvaro i ett högborgerligt och kulturellt engagerat hem. Men så en dag inträffar katastrofen. Den 13 oktober 1891 avlider plötsligt Thomas Manns far. Viktor Mann, en bror till Thomas, skriver långt senare att faderns liv hade inburit en höjdpunkt i familjen Manns högborgerliga period och att hans död betydde det abrupta slutet på en ganska glansfull borgerlig tillvaro, ett slut som i motsats till romanen *Buddenbrooks* inte karakteriseras av ett långsamt förfall. Firman likvideras efter faderns död. Hans hustru, Julia da Silva-Bruhns, lämnar Lübeck med de fyra yngre barnen och flyttar ner till den tyska södern, till ett slags utland, till München, på den tiden de sköna konsternas stad.

Thomas Mann som alltså blev berömd med familjeromanen *Buddenbrooks*, har lämnat efter sig ett omfångsrikt författarskap. Här ingår böcker som man gärna glömmer såsom den väldiga essän *Opolitiska betraktelser* (*Betrachtungen eines Unpolitischen*) skriven i samband med det första världskriget och som har lästs som ett indirekt angrepp på brodern Heinrich Mann och hans politiska ställningstaganden. Men i huvudsak ryms i Thomas Mann

författargärning böcker som fortfarande står sig. Jag nämner några exempel såsom *Bergtagen*, *Josef och hans bröder*, *Doktor Faustus* och *Döden i Venedig*. I ingen av de här stora romanerna spelar – såvitt jag kan se – hans födelsestad Lübeck någon roll. I den vemodiga novellen *Tonio Kröger* beger sig Thomas Mann med novellkaraktären Tonio till sin hemstad utan att Lübeck nämns vid namn och liksom i romanen *Buddenbrooks* är motsättningsförhållandet mellan borgare och konstnär ett centralt motiv i novellen. (Andra mindre litterära arbeten i vilka Lübeck spelar en viss roll är *Den lille herr Friedemann*, *Bajazzo* och *Tobias Mindernickel*.)

Även om Hemstaden Lübeck så småningom [1926] hedrar sin store son genom att ge Thomas titeln professor, kom Lübeck att spela en ganska perifer roll i Thomas Manns författarskap och engagemang. Thomas Mann, ett barn av det wilhelminska kejsardömet Tyskland, hör till de många, många tyskar som står synnerligen skeptiska till den första tyska demokratin, till Weimarrepubliken. Men så småningom bekänner sig Thomas Mann i början av tjugotalet till denna Weimarrepublik. Som bekant blev historien om den första tyska republiken inte lång: från 1918 till 1933. När nationalsocialisterna i valen i september 1930 ökar sina mandat från ynkliga 12 till hela 107, tillhör Thomas Mann dem som varnar för den politiska händelseutvecklingen. Det sker bland annat i ett tal som han håller i Berlin i oktober 1930. En av många varningar som klingar ohörd.

Då Hitler kommer till makten i början av år 1933 lämnar den vänsterliberale författaren Heinrich Mann kort därefter Tyskland. Han går i exil och engagerar sig redan från början i det tyska motståndet mot Hitler. Thomas Manns son, författaren Klaus Mann, ger i Amsterdam ut en tysk exiltidskrift. Heinrich Mann tillhör medarbetarna. I Sverige dundrar litteraturprofessorn och kritikern Fredrik Böök mot Heinrich Manns politiska ställningstagande mot Hitlers Tyskland. I en artikel i Svenska Dagbladet i oktober 1933 angriper Fredrik Böök denne Heinrich Mann och betecknar honom som ”[ur]typen för det perversa litterära högförräderiet”. Fredrik Böök lämnar däremot Heinrichs bror Thomas Mann i fred. Och inte undra på det. Thomas Mann hade efter Hitlers makttillträde hållit en ganska låg profil. När misshaglig litteratur brändes upp på de stora bokbålen i tyska universitetsstäderna i maj 1933 hörde inte böcker av Thomas

men väl av Heinrich Mann till de verk som blev lågornas rov. Thomas Mann befinner sig i utlandet då Hitler kommer till makten och han stannar utomlands. Efter att några år senare offentligt och tydligt tagit avstånd från den nya tyska regimen förlorar Thomas Mann som alltså lever i exil – i landsflykt – sitt tyska medborgarskap.

Under tiden går livet i hans hemstad, i Lübeck, givetvis vidare. Sommaren 1934 besöker en ung finlandssvensk författare – Tito Colliander – Lübeck. Han skildrar staden som en underbart fredlig idyll där gamla medeltida gränder trängs med moderna bredare gator. Han beskriver t ex en känd gata i centrum – Alfstrasse – och skriver. Jag citerar ur Collianders bok *Glimtar från Tyskland* som kom ut 1934:

Här möter man spår av alla tider: där är en rikt utsmyckad portal från övergångstiden mellan renässans och barock, där en tegelgavel från äldre tider med strängare smak, där en rundbågig dörromramning från 1589, där en ljusgul vägg från nyklassicismens dagar.

Sitt reportage från Lübeck avslutar Tito Colliander med ett besök i en av stadens berömda kyrkor, i Katharinenkirche. Colliander skriver:

Och när jag stiger in i Katharinenkirches vita svalka och står där under de höga valven, tydande de halvt utplånade namnen på gravstensplattorna under mina fötter, då förstår jag starkt hur all oro för en med närsynta blickar överskådad tidrymms företeelser är löjlig och onödig. I de små gränderna födes barn och växer upp, de barn som kanske åter när tiden är mogen, reparerar nyuppståndna sprickor i de gamla saltbodarna vid Trave.

Collianders idylliska porträtt av staden Lübeck bildar en märklig kontrast till det som faktiskt ägde rum efter nazismens makttillträde 1933. Lübecks kände socialdemokratiske riksdagsman Julius Leber hamnar i koncentrationsläger. En ung socialist vid namn Herbert Ernst Karl Frahm har efter nazismens seger all anledning att lämna sin hemstad Lübeck. Han blir sedermera känd under namnet Willy Brandt. Ett tredje offer för den nazistiska repressionen blev författaren och anarkisten Erich Mühsam som växt upp i Lübeck.

När det andra världskriget bryter ut 1939 beger sig Thomas Mann från Stockholm, där han skulle ha hållit ett föredrag på den planerade internationella Penklubb-kongressen, till USA. Här tillhör den nu världsberömde författaren gräddan av tyskarna i exil. Han skriver den väldiga romanen *Doktor Faustus* som är en tolkning av Tysklands öde. Han engagerar sig politiskt i kampen mot Hitlertyskland. Någon gång under hösten 1940 då det militära läget är mycket dystert för Hitlers fiender, får Thomas Mann en förfrågan från brittiska BBC om han kan tänka sig att tala i radio till sina landsmän. Under åren 1940 till 1945 sänder brittiska BBC mer än 50 av Thomas Manns tal i radio till det tyska folket. Ett av de här talen handlar om Lübeck. Natten mellan den 28 och den 29 mars 1942 utsätts Lübeck för bombangrepp av det brittiska flygvapnet Royal Air Force. Över 300 lübeckbor omkom, mer än 700 människor skadades svårt och omkring 1500 byggnader förstördes helt och hållet.

I sitt radiotal i april 1942, kort efter bombardemanget av sin hemstad, talar Thomas Mann om det som hänt. Han glömmer inte att påpeka för sina landsmän att det var tyskarna som bombade den engelska staden Coventry sönder och samman föregående år. Thomas Mann säger. Jag citerar:

Under den senaste brittiska räden över Hitlertyskland fick det gamla Lübeck lida. Det angår mig. Det är min hemstad. Angreppen gällde Travemündes hamn, de krigsindustriella anläggningarna där, men det har brunnit i stan, och för mig är det inte angenämt att tänka att Mariakyrkan, det härliga renässans-rådhuset eller skepparsällskapets hus kan ha lidit skada. Men jag tänker på Coventry och har ingenting att invända mot läran att man måste betala för allt.

Några år efter andra världskrigets slut återvänder Thomas Mann definitivt till Europa. Men han bosätter sig inte i Tyskland – ett land som nu blivit honom främmande – utan i Schweiz. Kort före sin död besöker Thomas Mann sin hemstad Lübeck. Nu mottas han, som tidigare varit stadens okynnige son, som hedersmedborgare i rådhuset. Thomas Mann har kommit hem, men här i Lübeck är han inte längre hemmahörande. Han ligger begravnen långt borta, i Schweiz.